

Perekonnanimede päritolust ja moodustusviisidest Võrumõisa näitel

Kaisa Tammoja

Tallinna ülikooli vilistlane

Tänapäeval on perekonnanimi vaid isiku tähistaja ja on kadunud vahetu seos selle sõna või kohaga, millest nimi kunagi tekkis. Perekonnanimes peitub väärtuslik informatsioon eestlaste ajaloo, kultuuri, olustiku ja mõttemaailma kohta. Keel muutub pidevalt ning paljud sõnad ja eesnimed, mida enam ei kasutata, on säilinud perekonnanimes. Lembit Vaba on arvanud, et perekonnanimede päritolu eritelu pelgalt keeleteaduse võtete abil ei anna piisavalt usaldusväärset tulemust¹. Nimedes peituva informatsiooni leidmine ei ole kerge, vahel puuduva allikmaterjali tõttu võimatu. Paljude perekonnanimede seose kohanimega võib tihti tuvastada vaid põhjaliku uurimisega ning piirduda ei tohiks üksnes nimeloendiga, vaid töötada tuleks ka perekonnanimede panekule eelneva aja dokumentidega: vakuraamatud, varasemad hingeloendid, kaardid jm.

Artiklis on antud ülevaade Võrumõisa perekonnanimedest. 1826. aasta hingerevisjoni andmetel elas Võrumõisas 1033 inimest. Võrumõisa alla kuulusid järgnevad tänapäevased külad: Kääpä, Liitva, Kanamõtsa, Koroli, Lehemõtsa, Listaku, Loosu, Navi, Punsaku, Puusepä, Vagola, Valsiniidü, Võromõisa ja Võrosuu. 1866. aastal nimetati Võrumõisa ümber Võru vallaks.

Perekonnanimede panek Põlva kihelkonnas erineb enamikust kihelkondadest. Põlva kihelkonnas toimus nimede panek juba 1822. aasta suvel, oluliselt varem kui mujal Eestis. Nimepanekul ei tehtud vahel peremeeste ja sulasrahva vahel. Põlva koguduse pastor Schwartz arvas, et kuna kirjutamisel on uus kirikuraamat, oleks asjaajamise ühtluse huvides lihtsam, kui kõik Põlva kihelkonna inimesed saaksid perekonnanimed korruga. Üldiselt oli Võrumõisa elanikel nimevalikul

¹ L. Vaba, „Hellad nimed”. Ühest lätitaustalisest perekonnanimetüübist. – Emakeele Seltsi aastaraamat 49, 2004. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 50.

vabad käed ja seega näitavad analüüsi tulemused just talupoegade nime-eelistusi ja mõttemaailma.

Siinne kirjutis põhineb bakalaureusetööl², mille eesmärk oli teiste uurimuste taustal käsitleda Võrumõisa perekonnanimesid ja näidata nende seotust kohanimedega. Kuna perekonnanimede uurimise originaaldokumente ehk kihelkonnakohtule esitatud nimestikke ei ole Võrumõisa kohta säilinud, on töö kirjutamisel põhilisteks allikateks hingerevisjonid aastatest 1795, 1811, 1816 ja 1826, personaalraamatud (VII personaalraamat), vakuraamatud aastast 1744 ja 1805, kaardid ja Võru instituudi ajaloolise Võrumaa kohanimedega andmebaas. Kõik artiklis käsitletud perekonnanimed on esitatud hingerevisjonides esinenud kujul.

Perekonnanimede päritolu

1826. aasta hingerevisjonis esines Võrumõisas 97 erinevat perekonnanime, neist seitsme nime päritolu jäi tuvastamata (*Hakmann, Hüps, Raitaar, Rizar, Sarnitz, Tarris, Waiveer*). Kui nimi ei ole tulnud kohalga isikunimest, ongi nimevaliku põhjuse leidmine raske. On võimalik, et neis peitub eesti praeguses keeles ja lähemais sugulaskeelteski unustusse vajunud tüvi. Paljud on kahtlemata üldisemalt tuntud sõnade, ristinimede ja võõrnimede häälikuliselt väga moondunud teisendid³.

Tuvastamata nime päritolu kindlakstegemiseks on vaja lisamaterjale ja -teadmisi. On motiive, mida on teadnud üksnes nime valija, kuid samas on ka motiive, mida on võimalik dokumentide ja kaartide abil selgitada – mõnikord piisab nime võtja perekonna ajaloo uurimisest (elukoht, amet). Võrumõisa perekonnanime *Kaepein* (tegemist on hingerevisjoni kirjutaja veaga ja perekonnanime originaalkujuks peaks olema *Kaeprin*) liigitas Andrus Saareste etümoloogiliselt läbinägematuks⁴. Tegelikult on aga lahendus lihtne: perekonnanime on võtnud Kääpa külas asuva *Rinni* talu peremees (*Kaepa* küla + *Rinni* talu). VII personaalraamatus (1817–1831) on perekonnanime kujuks *Käparin*.

² K. Tammoja, Võrumõisa perekonnanimed. Tallinn, 2006. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tallinna ülikooli eesti keele õppetoolis.

³ A. Saareste, Pilk eesti nüüdseile perekonnanimedele. – Eesti Üliõplaste Seltsi album X. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 1934, lk 98.

⁴ A. Saareste, Eesti liignimedest varemalt, nüüd ja tulevikus. Tallinn: Nimede eestistamise kesктоimkonna kirjastus, 1935, lk 139–148. (Äratrükk „ERK” 9/10.1934), lk 146.

Võrumõisa perekonnanimede seas on ainult mõned üksikud vöör- või segakeelsed nimed. Tuvastatud 90 nimest on eestikeelsed 85 ja saksa- või segakeelsed 5 nime. Ainsaks saksakeelseks nimeks oli perekonnanimi *Wald*. Segakeelsed perekonnanimed olid *Kammerson*, *Lukson*, *Mertson* ja *Reinwald*. Saksakeelsete ja segakeelsete nimede väikese arvu põhjusteks on ilmselt mõisnike pealesurutud nimede puudumine, autoriteetsete isikute (pastor J. G. Schwartz, praost J. P. von Roth, praost F. G. Moritz) eestimeelsus ja kindlasti ka Võru kaugus olulistest saksameelsetest keskustest.

Võrumõisa tuvastatud päritoluga 90 perekonnanime jagunevad nimelise algupäraga nimedeks (52 ehk 57,8%) ja apellatiivse ehk mitte-nimelise algupäraga nimedeks (38 ehk 42,2%). Koha- või isikunimele toetuvate nimede hulk võib tegelikult olla palju suurem, sest paljud apellatiivsed nimed võivad olla kunagised kohanimed, kuid seda ei olnud analüüsitud materjali alusel võimalik kinnitada.

Kohanimele toetuvaid nimesid oli Võrumõisas 46, neist 39 juhul oli perekonnanime aluseks talunimi (43,3%). Senised Eesti perekonnanimede uurimused on näidanud, et talunimedele toetuvate perekonnanimede tavaline osakaal mõisavaldades on 1/6–1/4. Seega võib nii suurt hulka talunimelähteseid perekonnanimesid lugeda erandlikuks. Kohanimedele toetuvate nimede seas eelistati kõige enam perekonnanime aluseks võtta talunimi (*Humma*, *Kiwwi*, *Loosu*, *Lukke*). Siia kuuluvad ka sellised perekonnanimed, mis on moodustatud küla- ja talunime liitmisel. Külanimedid võeti perekonnanimeks neljal (*Kaepasuu*, *Leetwa*, *Nawwi*, *Uddras*) ja loodusobjektide nimesid kolmel juhul (*Krebbetz*, *Körtemoetz*, *Sossaar*).

Talude nimed olid kasutajatele harjumuspärased ja neil oli kindel koht kogu senises nimetraditsioonis. Seega oli üsna suure nimevalikuvabadusega Võrumõisas talunimedest võetud perekonnanimede suur arv mõistetav. Talunimedele hulk Eesti perekonnanimistus oleks olnud veel suurem, kui ettekirjutus, mis nimede panemisel kehtis, ei oleks suurt osa talunimedest välja lülitanud. Ettekirjutuse järgi pidid isad ja pojad võtma samad nimed, olgugi et igaüks neist võis olla peremees ja nende talud eri nimedega⁵.

Kokku oli Võrumõisas 1826. aastal 54 talul 27 erinevat nime. Korduvad nimed olid: *Loso* (6), *Kausta* (5), *Korroli* (6), *Meltza* (6), *Zoppa* (4), *Onaperra* (3), *Metzaro* (2), *Rinni* (2) ja *Soe* (2). Kuna Võrumõisas

⁵ E. Rajandi, H. Tarand, Meie perekonnanimede liigitamisest ja seletamisest. – Keel ja Kirjandus 1966, nr 7, lk 393–402.

oli korduvaid talunimesid palju ja mõnes ainulaadse nimega talus elas mitme suguvõsa esindajaid, kes soovisid talu nimest perekonnanime moodustada, siis pandi perekonnanimedeks talunimi nimetavas või omastavas käändes, nime moodustamiseks kasutati taanet, talu nimele lisati mingi liide või sõna vms. Sama talu nimest või samanimeliste talude nimedest saadi järgnevad perekonnanimed: *Kammeri* talu > *Kammer* ja *Kammerson*; *Kausta* talud > *Kaust* ja *Kaepakaust*; *Listago* talud > *List* ja *Listak*; *Loso* talud > *Loos*, *Loosu*, *Leoskkarris* ja *Looskarri*; *Lätti* > *Latt*, *Laett* ja *Laetlane*; *Meltza* talu > *Meltz* ja *Meltzar*; *Punsago* talu > *Punnsak* ja *Punnsar*; *Rinni* talud > *Rinne* ja *Kaepaein*; *Onaperra* talud > *Onno* ja *Onnoper*; *Zoppa* talud > *Zop* ja *Zopa*; *Zäihra* talu > *Zaehr* ja *Saraniit*.

Perekonnanimedeks ei võetud *Korroli*, *Meltzaro*, *Metzaro*, *Näcsi*, *Rautseppa*, *Soe*, *Udriko*, *Waski* ja *Zopajago* talude nimesid. Huvitav on see, et neist kolm talunime esines rohkem kui ühel talul. Põhjusi, miks neid talunimesid ei võetud perekonnanimedeks, võis olla mitu: perekonnanime oli pandud teistes mõisavaldades, peremees oli võtnud endise kodutalu nime või venna perekonnanime, valinud apellatiivset päritolu nime jm.

Talu- või külanimi võeti perekonnanimeks kas puhtal kujul, varieeritud (siia alla kuuluvad ka muus käändes kui nimetavas ja omastavas olevad nimed) või kombineeritud kujul. Vahel on perekonnanime moodustamiseks kasutatud kaht või enam eelnimetatud moodustusviisi. Suur osa kohanimedest (eriti talunimed) on omastavas käändes, seega võeti perekonnanimeks kohanime nimetava käände kuju (nt *Listago* talu < *Listak*, *Utra* küla < *Uddras*). Varieeritud talu- või külanimi oli näiteks perekonnanimes *List* > *Listago* talu, *Onno* > *Onaperra* talu, *Waggul* > *Waggoloo* talu, *Woerr* > *Werro Lukka* talu. Talu- või külanimedest kombineeritud perekonnanimed olid näiteks *Kaepakaust* (*Kääpä* küla + *Kausta* talu) ja *Kammerson* (*Kammeri* talu + *son*).

Isikunimele toetuvad nimed olid esindatud kas puhtal kujul (*Johann*, *Leosk*, *Pahl*, *Tinnus*) või oli nimele liidetud sugulussuhet märkiv *-son* (*Mertson*). Kombineeritud kujul esines üks nimi (*Reinwald*).

Võrumõisas oli 1826. aasta 22 taluperemehe perekonnanimi võetud elukohaks oleva talu või selle varasema nime järgi. *Loso* talu peremees Rhein võttis perekonnanimeks *Kiwwi* talu varasema nimekuju järgi (*Loso Kiwwi* talu). Rhein *Korroli* talus elav vend ja *Kammeri* talus elav vennapoeg võtsid perekonnanime Rhein eeskujul. Kumbki neist ei olnud peremeheseisuses. Rhein ja tema venna isa Jahn oli olnud

hoopis *Korroli* talu peremees, Seega ei võtnud kumbki poegadest nime kodutalu järgi. Põhjuseks võib olla see, et nimepaneku ajal oli kodutalul uus peremees ja seega võeti perekonnanimi vanima meessoost sugulase (Rheinu) eeskujul.

Talude endised peremehed (või nende järglased) olid võtnud perekonnanimeks oma kodutalu nime vähemalt neljal korral. Perekonnanime *Laett* päritolu on järgmine: nime võtjateks olid vendadest *Zäihra* talu peremees Jan ja *Näxi* talu peremees Johan. Nende isa oli 1795. ja 1811. aastal *Letti* talu peremees. Jan läks *Zäihra* tallu 1811. aasta revisjoniks ja Johan *Näxi* tallu 1816. aasta revisjoniks. Nende isatalu peremeheks jäi vend Hindrich. Hindrich võttis endale nime *Latt*.

Huvitav on perekonnanime *Trumm* päritolu. Nime võtja elas *Korroli* talus. 1744. aastast pärit vakuraamatus on kirjas talupoeg *Trummi Tomas*, kellel oli vaid 1/8 adramaad (EAA 567-3-187: 3p). Kuna hiljem (1795) sellist talunime ei esine, siis tõenäoliselt liitus väike talukoht kõrvalasuva suurema taluga. Ei saa olla ainult juhus, et 1744. aastal esinenud lisanimi on hiljem võetud ka perekonnanimeks. Ka kõrvalasuvallas Väimelas on võetud perekonnanimeks *Trumm*. Väimelas oli aastal 1795 neli *Trummi* talu. 1795. aasta revisjonis (EAA 1865-2-62/13) ei ole neist taludest küll keegi Võrumõisa läinud, kuid omavaheline sugulus on võimalik, eriti kui arvestada seda, et lähestikku elanud mittesugulased sama nime võtta ei tohtinud.

Apellatiivse algupäraga perekonnanimedele seas oli kõige suurem hulk nimesid valitud loodussõnavarast (26 nime). Populaarsemad olid maastikuelemendid (14 nime): nt *Joeperra*, *Joeweer*, *Koiwsaar*, *Leppist*, *Pedastsaar*, *Puiemötz* ja *Sursaar*. Puude, taimede ja nende osade nimetusi peeti sobivateks perekonnanimedeks kaheksal korral (nt *Jallai*, *Koiwweer*, *Lep*, *Raach* (raag : raa 'remmelgas'), *Sibbol*, *Sok* (sokk : soka 'kuivanud soohein, kulu, sammal'), *Wahher*) ja taevakeha ühel korral (*Taeht*). Linnunimesid võeti ainult kahel korral (*Kikkas*, *Möttus*). Huvitav on see, et hoolimata veekogude rohkusest ei leidu Võrumõisa perekonnanimedes mitte ühtegi kalanime. Ainus loomanimest tulnud perekonnanimi oli *Tarw*.

Eseme- ja tootenimetusi võeti perekonnanimeks kolmel korral: *Jüwata*, *Klaas*, ja *Parweots*. Perekonnanime *Jüwata* (jüvä : jüvä 'viljatera tuum, iva' ainsuse ilmaütlevas) päritolu võib seletada järgmiselt: nime võtja Peter elas *Loso* talus. Tema isa oli *Loso* talu endine peremees. Pärast isa surma sai 1811. aastal peremeheks teise talu perepoeg (lese lapsed olid talu juhtimiseks liiga noored). Nimevaliku motiivi ei ole

võimalik kindlaks teha, kuid võib oletada, et nime valik on seotud peremeheseisusest tagandamisega ehk nimi viitab kellelegi, kel viljatera pole.

Ametinimetused ja nendega seotud sõnad on andnud kolm nime: *Aid* (nimevõtja isa oli mõisa aednik), *Kasak*, *Kirrotaja*. Iseloomustavad perekonnanimed olid *Mõtshärg* ja *Waert*. Neile võib tinglikult lisada värvuse nimetused *Walge* ja *Wals*. Huvitav on see, et mõlemad värvused on väga heledad. Iseloomustavatest nimedest eraldab värvuseid see, et nii *Walge* kui *Wals* (valkjās, hele) iseloomustab pigem maastikku, loomi või esemeid kui inimest. Perekonnanime *Uets* on andnud arv ning *Röhm* on ainus abstraktne nimi.

Perekonnanimede moodustusviisid

Perekonnanimede võimalikke moodustusviise on üldse viis: laenamine, tuletamine, liitmine, taane ja kombineerimine⁶. Laenamine on perekonnanime allikaks oleva nime või nimelist traditsiooni mitte omava sõna (apellatiivi) ülevõtmine perekonnanimeks muutmata kujul. Tuletamine on perekonnanime allikaks olevast pärisnimest või appellatiivist perekonnanime moodustamine tuletusliite abil. Liitmise korral on perekonnanimi moodustatud pärisnime või appellatiivile teise nime või appellatiivi liitmisega. Taane on nimemoodustusviis, kus perekonnanimi moodustatakse pärisnimest või appellatiivist nii, et jäetakse ära aluseks oleva nime liigisõna või häälikuid ja häälikujärjendeid alusnime või -sõna lõpust. Taandeks on loetud ka nominatiivne taane, s.t genitiivi vormis alusnimi või -sõna pannakse nominatiivi ja saadakse perekonnanimi. Moodustusviiside kombineerimisel on perekonnanime moodustamiseks kasutatud kaht või enam eelnimetatud moodustusviisi.

Võrumõisa 90 tuvastatud perekonnanime seas olid eelistatuimad saamisviisid laenamine ja taane. Laenamise ja taandega oli kokku moodustatud 64 nime ehk u 71% tuvastatud nimedest. Muid moodustusviise oli vähem kasutatud.

Laenamise teel saadud perekonnanimesid oli 42. Nimevarast on laenatud 18 nime, neist 14 kohanimedest (nt *Humma* < *Humma* talu, *Körtemoetz* < Koordõmõts (mets), *Leetwa* < Liitva ~ Leetva küla, *Mattus* < *Lohso Mattuse* talu, *Nawwi* < Navi küla, *Sossaar* < *Soesaare* mets) ja isikunimedest 4 perekonnanime (*Johann* < Johan, *Leosk* < Leosk, *Pahl* < Paal, *Tinnus* < Tinnus). Sõnavarast oli laenatud

⁶ K. Henno, Eesti priinimed: Jaani kihelkond. Eesti Keele Sihtasutus, 2000.

24 perekonnanime (nt *Aid* < aid : aia 'aed', *Jallai* < jallai : jalaja 'jalakas', *Mötshärg* < mötshärg : mötshärä 'metshärg', *Raach* < raag : raa 'remmelgas', *Uets* < üts : üte 'üks', *Wals* < valss : valsu 'valkjäs, hele').

Tuletamise teel oli saadud kolm perekonnanime. Tuletamise aluseks oli vaid üks kohanimi (*Melzar* < *Melza* talu + *-r*) ja kaks apellatiivi (*Jöggeda* < jõgi + *-da*, *Jöggewa* < jõgi + *-wa*).

Liitmise teel saadud perekonnanimesid oli 14, neist viie nime aluseks oli pärisnimi (*Kaepasuu* < Kääpa küla + suu 'soo', *Lilloweer* < *Lillo* talu / isikunimi Lilo + veer 'ääres', *Mertson* < Märt + son, *Reinwald* < Rein + wald 'mets' sks, *Saraniit* < *Zäihra* talu + niit) ja üheksa nime aluseks apellatiiv (nt *Joeperra* < jõe + perra 'pära; tagumine ots', *Oijaweer* < oja + veer 'äär, ääres', *Parweotz* < parvõ 'kari, salk; parv' + ots, *Puiemötz* < puiõ 'puude' + mõts 'mets').

Taandega oli saadud 22 perekonnanime, neist 20 olid kohanimelist päritolu (nt *Krebbetz* < Kröbötski mets, *Melz* < *Meltsa* talu, *Onno* ja *Onnoper* < *Onaperra* talu, *Zaehr* < *Zäihra* talu) ja kaks apellatiivset päritolu (*Lepist* < lepestü 'lepike', *Tarw* < tarvas 'ürgveis').

Kombineeritud moodustusega perekonnanimesid oli üheksa, neist kaheksa nime aluseks oli pärisnimi (nt *Laetlane* < *Lätti* talu + lane, *Looskarri* < *Loso* talu + *Kari*: *Karja* (lisanimi), *Lukson* < *Werro Lukka* või *Meltza Lukka Jahni* talu + son). Apellatiivilähteste nimede puhul oli kombineeritud moodustusviisi kasutatud vaid ühel korral (*Pedastsaar* < pedästik 'männik' + saar 'salu, metsatukk').

Kokkuvõtteks

1826. aasta hingerevisjonis esines Võrumõisas 97 erinevat perekonnanime, neist seitsme nime päritolu jäi tuvastamata. Võrumõisa tuvastatud päritoluga 90 perekonnanime jagunevad nimelise algupäraga nimedeks (57,8%) ja apellatiivse ehk mittenimelise algupäraga nimedeks (42,2%). Koha- või isikunimele toetuvate nimede hulk võib tegelikult olla palju suurem, sest paljud apellatiivsed nimed võivad olla kunagised kohanimed, kuid seda ei olnud analüüsitud materjali alusel võimalik kinnitada.

Kõige sagedamini võeti perekonnanimeks kohanimi, seejärel valiti nimi loodussõnavara seast. Palju vähem võeti perekonnanimesid isikunimede või ametinimetuste hulgast. Kohanimelähtelisi perekonnanimesid oli rohkem kui kõiki teisi perekonnanimesid kokku.

Analüüs näitas, et üle poole Võrumõisa tuvastatud perekonnanimedest toetus kohanimedele. 1826. aastal oli Võrumõisas 54 talul 27 erinevat nime. Kuna Võrumõisas oli korduvalt talunimesid palju ja mõnes ainulaadse nimega talus elas mitme suguvõsa esindajaid, kes soovisid talu nimest perekonnanime moodustada, siis pandi perekonnanimedeks talunimi nimetavas või omastavas käändes, nime moodustamiseks kasutati taanet, talu nimele lisati mingi liide või sõna.

Võrumõisa elanikel oli nimevalikul üldiselt vabad käed ja seega näitasid analüüsi tulemused just talupoegade nime-eelistusi ja mõttemaailma. Talude nimed olid kasutajatele harjumuspärased ja neil oli kindel koht kogu senises nimetraditsioonis. Seega oli üsna suure nimevalikuvabadusega Võrumõisas talunimedest võetud perekonnanimede suur arv mõistatav.